

**ДІАРІУШ ЕЛЕКЦІЙНОГО СЕЙМУ У ВАРШАВІ 1632 р. ЯК ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У РЕЧІ
ПОСПОЛИТІЙ У 1630-х рр.**

За останні роки правління Жигимонта III у Речі Посполитій накопичилось чимало проблем, нерозривно пов'язаних з питаннями релігії та церкви. Досі актуальне "протестантське питання" поєднується з довшою полемікою, що започаткувалася напередодні 1596 року та відчутно загострилась після акту проголошення унії. На кінець XVI – початок XVII ст. у межах однієї держави співіснують католики, протестанти, православні та уніати. Період міжкоролів'я представники усіх цих конфесій використали для з'ясування стосунків між собою та утвердження власних позицій у державі. На перший погляд, у православних і протестантів з'являються спільна мета: досягти *de facto* і *de jure* визнання свободи та рівноправ'я своїх віросповідань поряд з католицизмом та уніатством.

За актом Варшавської конфедерації 1573 року для представників усіх конфесій Речі Посполитої було задекларовано рівні релігійні й політичні права і свободи. Однак, у реальному житті ці права не були рівнозначними. У Києві не вщухали конфлікти між православними та уніатами. Одразу ж після таємного висвячення митрополита Йова Борецького розпочинається сеймова боротьба православних за легалізацію своєї митрополії. Епоха Контрреформації зміцнила католицьку церкву в Речі Посполитій і, водночас, відчутно послабила позиції протестантів. За підрахунками Януша Тазбіра, число релігійних установ кальвіністів тільки на території Малопольщі зменшилось від 191 (кінець XVI ст.) до 140 на початку XVII ст.¹ На відміну від вищого католицького духовенства, яке мало право на місця в сенаті, для представників кальвіністів чи лютеран доступ до цих посад було ускладнено. Як на сеймах другої половини XVI ст, так і у перші десятиліття XVII ст., послі-протестанти наголошували на цій та на інших подібних невідповідностях, беручи на озброєння гасло свободи як основний елемент шляхетської системи цінностей.

Король Жигимонт III (правив до 30 квітня 1632 р.) провадив нетерпиму релігійну політику. Особливо промовисто це засвідчують численні дані стосовно протестантів. Так, Я.Тазбір зауважує, що на

початок правління Жигимонта III до сенату входив 41 протестант, а в останні роки – ця цифра зменшилася до 4-х чоловік²(!). Цикл сеймів, пов'язаних з вибором нового короля³, розпочинав конвокаційний сейм, на якому, окрім визначення часу і місця елекції, намагалися підвести підсумок діяльності попередника, вказати на всі вади, спробувати усунути їх до коронації нового короля. На конвокаційному, елекційному та коронаційному сеймах шляхта проявляла особливу активність. Тут збиралися цілі групи шляхтичів. З усіх воєводств надходили заяви, у яких вони висували на розгляд важливі, спірні за правління попереднього монарха, питання. Серед них вагоме місце було відведено питанню міжцерковних взаємин. Завершальним етапом елекції нового короля було складання *pacta conventa*, які подавали йому на затвердження. Новообраний король, отримавши владу, як правило, був лояльним, щедрим на привілеї. З приходом до влади Владислава IV католицька, православна й протестантська шляхта прагнула відстояти права, порушені за правління його батька Жигимонта III. Елекція 1632 р., з огляду на покладені на неї очікування, набувала важливого значення в очах сучасників. Це не могло не знайти відображення у записах, що їх було зроблено протягом сеймових засідань – сеймових діаріушах.

Як історичні джерела, діаріуші (щоденники) сеймів не тільки наочно відображають роботу сейму, але й містять слова короля, senatorів, земських послів, заяви, скарги, аудієнці та ін. інформацію. Для дослідження міжцерковних відносин у Речі Посполитій XVI – XVII ст. вони є важливими джерелами насамперед тому, що, їх авторами були представники різних церков (протестанти, католики, православні) які репрезентували ту чи іншу шляхетську групу на сеймі. Діарії – складне для вивчення джерело, адже записи в них часто робилися хаотично (з пропусками, чимало незавершених думок). Їхня мова насичена латинізмами, широко вживаними у тодішньому діловому мовленні. Публікацію діаріїв частково було розпочато в 60-х рр. XIX ст.

Неопубліковані тексти діаріуша елекційного сейму у Варшаві 1632 року зберігаються у бібліотеці Музею ім. князів Чарторийських в Кракові (*Bezkrólewie 1632. Acta interregni MS 363, fols. 113-302*) та Музеї народовому – *Muzeum Narodowe* – (*MS 302, fols. 113-196*).

Опубліковані матеріали слід шукати у Владислава Чаплинського (*Czapliński W. Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku. – Wrocław, 1957.*) та у багатотомному *Memoriale* Станіслава Радзивіла (*Radziwiłł A. S. Memoriale Rerum Gestarum in Polonia 1632-*

1656. Т. I – Wrocław, 1968.). Про інші фрагментарні публікації, покликані продемонструвати, здебільшого, активність на сеймі конкретних осіб, зокрема Адама Киселя, згадано у примітках до 3-го розділу роботи американського дослідника Френка Сисина⁴.

Для написання цієї роботи використано текст діаріуша, вміщений у додатках до першого тому дослідження С. Голубєва (Голубєв С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Т. 1. – К., 1883.). П. Жукович, автор повного викладу історії сеймової боротьби православних з уніатами за правління Жигимонта III та Владислава IV, підкреслює цінність публікацій сеймових діаріїв в роботі цього автора⁵. У примітках до опублікованого діаріуша С. Голубєв вказує на те, що існує ще один варіант діаріуша цього сейму, що зберігався у бібліотеці М.А. Максимовича⁶. С. Голубєв подає також лаконічну вказівку на те, що є діаріуш, автором якого був, швидше за все, один з представників князя Радзивіла, присутній на сеймі⁷. На жаль, С. Голубєв обмежився цими короткими повідомленнями, полишивши проблему співставлення коротко описаних діаріїв з тими, що їх ми згадували вище як неопубліковані джерела.

У дослідженні С. Голубєва окреме місце відведено також короткому критичному оглядові роботи цього сейму. Аналізуючи співвідношення сил на сеймі, автор зазначає, що православних було досить багато, більше ніж католиків та уніатів⁸. Як дослідник історії православної церкви, він бере до уваги здебільшого ті проблеми, з якими приїхали на сейм православні послы і описує його роботу в контексті суперечностей між православними та уніатами, зосереджуючись на обставинах укладання знаменитих “Статей для заспокоєння людей грецької релігії” і даючи детальний аналіз цього джерела. Дослідник доволі побіжно згадує про інтереси католиків, майже нічого не говорить про сеймову активність протестантів, не порушуючи ці питання в якості наукових завдань своєї праці. Водночас, важливою є подана з належним обґрунтуванням теза дослідника про співпрацю православних з протестантами.

Іншу характеристику сейму маємо на сторінках роботи Ф. Сисина. Дослідження цього автора присвячено постаті Адама Киселя. Маємо аналіз сеймової активності Киселя як представника православного табору⁹.

Співставлення двох або більше діаріушів, створених потягом роботи одного сейму, могло б доповнити вже наявні знання про елекцію 1632 -1633 рр., подати виклад роботи сейму з різних поглядів.

С. Голубев вказує на те, що недоступний нам “діаріуш М.А. Максимовича”, на відміну того діаріуша, що ми маємо, менший за обсягом, але інформативніший, адже, по-перше, його автором був, швидше за все, один з православних послів, присутніх на засіданні сейму, тому у записах відведено відчутне місце церковним справам, подано більше інформації, що характеризує того чи іншого посла з точки зору його конфесійної приналежності. По-друге, на відміну від відомого нам діаріуша, доведеного до 20-го жовтня, цей закінчується 13 грудня, отже недоступний нам діаріуш повніший і містить більше свідчень про подальші події.

У нашому ж розпорядженні опис одинадцяти днів роботи сейму. Перший запис датовано 9-м жовтня, наступні йдуть послідовно – від 11-го до 20-го жовтня. Аналізуючи текст діаріуша, бачимо, що його автор приділяє чи не найбільшу увагу саме питанням релігії та церкви. Обговорення інших питань подано доволі лаконічно. Репліки деяких послів про те, щоб відійти від розгляду релігійної проблематики, звучать немовби між рядки. Натомість маємо дуже багато вказівок на численні пропозиції послів розпочати сейм з розгляду проблем, так чи інакше дотичних до церковних питань, розлого описано дебати навколо прийняття чи неприйняття протестації луцького єпископа та формування спеціальної комісії й депутації до короля у справах релігії та церкви.

Перед тим, як вдатися до характеристики сеймової активності послів, слова яких занотовано в діаріуші, звернімося до актуальних для нашої теми понять, якими насичена мова джерела.

У сеймових записах фігуруватимуть протестанти (*dissidenty*), католики (*katolici*), менше уніати (*unitowie*), яких автор діаріуша відносить до спільного з католиками табору, й православні (*nieunici*, або *disunici*). Такий строкатий склад сеймуючої братії становить певні труднощі у дослідженні роботи сейму. Виникає проблема ідентифікації того чи іншого сеймового посла. Автор діаріуша у своїх записах, звичайно, не називав кожного з них “католиком”, “православним” чи “протестантом”, обмежившись, здебільшого його ім'ям (навіть, не завжди титулом). Перед ним не стояло завдання чітко вказати церковну належність кожного учасника сеймового засідання. Певною мірою, проблему можна вирішити, виходячи з контексту того, про що говорить і які позиції підтримує той чи інший посол. Певною мірою – завдяки тому, що деякі учасники сейму (Адам Кисіль, Криштоф Радзивіл, Мартин та Анджей Реї, архієпископ гнезненський та інші) були добре знаними людьми, тому про їхні релігійні погляди говорять

інші джерела й дослідження.

На сторінках діаріуша часто з'являється поняття “*dissidenty*”. На нашу думку, автор діаріуша вживає його на позначення представників протестантського табору. Доказом можуть слугувати дослідження Є. Опалінського. На основі аналізу документації сеймів та місцевих сеймиків, дослідник дійшов до висновку про те, що, якщо у 60-70 роках XVI ст. *дисидентами* могли називати як католиків, так і протестантів, то пізніше, в останні десятиліття XVI ст., з розгортанням Контрреформації, це слово все частіше вживається у джерелах на позначення протестантів¹⁰. Але як бути з православними та уніатами? Чи не називали їх *дисидентами*, подібно до протестантів, учасники сеймового засідання під час елекції 1632 р.? В цілому, не можемо дати позитивну відповідь на це питання. У занотованих в діаріуші виступах на сеймі протестант князь Криштоф Радзивіл вживав це поняття на позначення всього некатолицького загалу (протестантів, православних і, частково, уніатів) лиш тоді, коли мовив про загальний захист свободи віросповідань для протестантів та “*inszych dissidentes*”¹¹. У подібних висловлюваннях князя це поняття має досить прозоре значення. В цілому на сеймі 1632 р. чітко розрізняли православних і протестантів, *bo nieunicy nie sa dissidentes* (букв.: неуніти-православні не є десидентами-протестантами – авт.), як висловився один з послів¹². В більшості випадків у тексті діаріуша католиків, православних та уніатів названо своїми “іменами”.

Значно важче встановити, наскільки численними були католицька та протестантська партії, чи багато було православних та уніатів, також присутніх на сеймі, і яким було кількісне співвідношення між ними.

Елекційний сейм за традицією, як правило, починали з розгляду вад чи суперечностей у законах Речі Посполитої, згадок про всі дрібні правопорушення, *exorbitancyi*. У перший день роботи сейму, 9-го жовтня 1632 р., розпочавши засідання, його учасники міркують над тим, як його організувати, з яких питань слід почати обговорення. Як маршалок, так і решта учасників, неодноразово згадують про релігійне питання та проблему “заспокоєння” православних, яку не було остаточно вирішено на попередньому конвокаційному сеймі. Від самого початку засідання депутати від православних відмовляються брати участь в обговоренні й прийнятті будь-яких рішень доти, доки не буде приділено належної уваги “заспокоєнню” людей їхньої релігії¹³. Посли від католицького табору негативно сприймають такі заяви й прагнуть звернути увагу присутніх на інші проблеми, вважаючи, що

розглядати релігійні питання на елекційному сеймі недоречно, адже вони вже не раз обговорювались як на попередніх сеймах, так і на недавньому сеймі конвокаційному. Однак, князь Криштоф Радзивіл, як блискучий оратор, який вмів нав'язати свою думку, запропонував вписати до реєстру найважливіші теми для обговорення і одразу звернутися до них. Однією з них, безумовно, була тема релігійна.

На засіданні сейму чи не найактивнішою особою є вже згаданий вище протестант князь Радзивіл. Це неважко помітити, починаючи з перших записів у діаріуші. На попередньому конвокаційному сеймі князя було обрано маршалком. За спостереженнями С. Голубєва, тодішній папський нунцій у Речі Посполитій у листі до папи оцінює цю подію як ознаку слабкості й пасивності представників католицької партії, які дозволили обійняти таку важливу посаду кальвіністу, однак, з іншого боку, обрання маршалком князя Радзивіла було спричинено насамперед тим, що "право маршалкування" було тоді за литовськими землями, звідки ніхто не міг бути кращою за князя кандидатурою¹⁴ (на сеймі елекційному маршалком обрали представника руських воєводств). До того ж на сейм прибуло багато представників від православних і протестантів, які підтримували князя.

Криштоф Радзивіл (1585 – 1640 рр.) – віленський воєвода, з дитинства виховувався у традиціях кальвінізму. На протестантські студії їздив у Ліпськ та Гейдельберг. Відвідував також університети у Швейцарії, Франції, Англії та Нідерландах. По смерті батька повернувся на батьківщину, де застав переділ маєтностей, частину яких отримав у володіння (зима 1604 р.). Активну політичну діяльність розпочинає з 1605 року. З перших самостійних кроків Радзивіл-політик усвідомлює невід'ємність литовських земель від цілісного політичного організму Речі Посполитої. За його переконанням, польська держава залежна від литовських земель, як і литовські землі мають політичну вагу лише перебуваючи у складі Речі Посполитої: "...Polacy nic na nas bez nas [...] nie możemy my sami [...] bez nich, ani oni sami bez nas stanowić"¹⁵. Набув багатого досвіду сеймикування і маршалкування (зокрема, Лит. Трибунал 1628 р.). Так, Радзивіла обирають послом майже на всі сейми, що відбувалися у 1615 – 1626-х рр. Як вмілий політик та дипломат (часто брав участь у зовнішньополітичних акціях), Радзивіл користується прихильністю з боку обох королів – Жигимонта III та Владислава IV, швидко робить блискучу кар'єру та здобуває впливові звання. 23 листопада 1613 року Радзивіл отримує титул віленського воєводи¹⁶; з 1615-го року – названий першою людиною у справах Литви, гетьманом польним¹⁷. Протестант-Радзивіл

віротерпимо ставиться до представників інших віросповідань на литовських землях, уникаючи конфліктів та дбаючи передусім про добробут у своїх володіннях. Так, після тривалої ворожнечі з католиком біскупом Воловичем, у 1627 році Радзивіл не тільки перетворює протестантський збір (який, вочевидь, і був причиною непорозумінь) на католицький костел, а й виділяє кошти на його утримання¹⁸. З великою увагою ставився до освіти. Своїм міністрам наказував утримувати бакалярів для навчання талановитих дітей усіх станів, надає кошти на навчання молоді у західноєвропейських протестантських університетах. Розвиває мережу протестантських шкіл, водночас підтримуючи дружні стосунки з єзуїтами.

На конвокаційному сеймі, що відбувався безпосередньо перед елекційним сеймом 1632 року Криштоф Радзивіл, будучи захисником інтересів протестантів та православних, здобув прихильність католиків за тактовність та обережність у співпраці з католицько-уніатським та православно-протестантським таборами.

У більшості тез, висловлюваних 9-го жовтня на елекційному сеймі, Радзивіл захищає інтереси православних послів, що свідчить про співпрацю представників православного табору з протестантами вже від початку роботи сейму. Князь Радзивіл, як впливова і знатна особа, був добрим протектором для православних як під час сеймових зібрань, так і до скликання сейму. С. Голубєв згадує про два листи, що їх надіслав князю архімандрит Петро Могила. Одиного з них було написано через дванадцять днів після смерті Жигимонта III. У ньому Могила, не торкаючись розбіжностей між православними і протестантами, писав про потребу об'єднати зусилля заради того, щоб домогтися визнання своїх свобод і прав на гідне існування¹⁹. Не знати, наскільки ґрунтовно у листуванні між Моголою та князем було порушено таку тему (не маємо текстів цих листів), але захист православних і боротьба князя за релігійну терпимість, про яку свідчать його виступи на сеймі, зафіксовані в діаріюші, є яскравим підтвердженням того, що кальвініст Криштоф Радзивіл і його оточення справді поділяли погляди православних.

На думку князя, не було нічого дивного в тому, що брати релігії грецької почали мовити на сеймі перш за все про невирішені релігійні проблеми. У цьому, за словами князя, були винні самі католики, які постійно обіцяють зупинитись на проблемі православ'я, та не виконують обіцяного. Подібна річ, – продовжував Радзивіл, – трапилась і на попередньому конвокаційному сеймі, коли було запропоновано деякі заспокоювальні статті, що торкалися проблем

“людей грецької релігії” та частково протестантів, дотримуватись яких сейм поклявся в ім’я віри, честі і совісті, однак порушив обіцянку. Знайшлися люди, – говорив князь, – які відмовились поважати сеймові постанови і наважились подати протестації, спрямовані проти них²⁰.

Тут князь явно натякав на протестацію луцького єпископа – акт, що його подали на розгляд сеймуючих представники католицької та, частково, уніатської братії. Цей докумнет було зачитано на засіданні сейму, однак, на жаль, не можна детально проаналізувати його зміст, у діаріуші не вміщено його тексту²¹. Протестація стала основною темою жвавих дискусій протягом подальших кількох днів сеймових засідань. Записи у діаріуші за 13-те й 14-те жовтня свідчать про те, що у ці дні увагу послів було повністю прикуто до дискусії стосовно правомірності протестації. Нам не вдалося знайти жодної іншої теми для обговорення у ці два дні роботи сейму. Проблема лишалася невирішеною через хворобу луцького єпископа й відсутність його на засіданні сейму. Як того вимагав порядок, єпископ мав виступити на сеймі і належно обґрунтувати положення своєї протестації. Після того маршалок від імені всіх присутніх мав дискутувати з ним. Лиш тоді сейм міг прийняти рішення стосовно висунутого на розгляд акту. Записи засвідчують, що маршалок не раз наголошував на дотриманні усталеного порядку, пропонуючи відкласти розгляд питання на декілька днів. Якщо перемиський підкоморій Гроховський, хорунжий новогрудський та інші послі, які виступали на захист протестації та її автора, підтримували цю думку, то, з іншого боку, формувалася група послів, рішуче налаштованих відхилити розгляд протестації та спростувати її зміст. Найактивнішими з них були Криштоф Радзивіл та Адам Кисіль²².

Кисіль наголошував на тому, що відсутність єпископа та наміри відкласти розгляд протестації порушують нормальну роботу сейму, отже до обговорення протестації не варто вдаватися у майбутньому, а всі дискусії, що їх вона спричинила, закінчити тут і зараз²³. Радзивіл не раз повертає увагу послів до протестації. 11-го жовтня, коли з появою на сеймі послів від Війська Запорізького сеймуючі відійшли від дебатів навколо протестації, князь навіть нав’язав їм цю тему. Чому ж вона виявилася такою актуальною? – Спробуймо відповісти на це питання.

Стоячи на позиціях єпископа, його брат, підкоморій Гроховський, захищаючи протестацію, висловив сумнів стосовно легітимності Варшавської конфедерації 1573 р. Тут він озвучив думку багатьох католиків про те, що цей акт складено недосконало, з урахуванням

інтересів тільки однієї сторони – сторони протестантів²⁴. Разом з тим, для некатолицького загалу Конфедерація була тим документом, що урівнював їхні права з правами і свободами католиків. На сеймах, що відбувалися після затвердження кофедерації (1573р.), в кінці 70 – на початку 80-х рр. XVI ст., постійно дебатовались основні положення цього акту. На час елекції попередника Владислава IV, Жигимонта III, протестанти, для яких це питання було найбільш актуальним, починають вимагати не тільки чергового підтвердження конфедерації, але й встановлення відповідальності за її порушення. У 1632-1633 рр. тема конфедерації не тільки не втрачала своєї актуальності, але й привертала до себе ще більше уваги представників некатолицького загалу Речі Посполитої. Підтвердження прав і свобод, що їх було задекларовано в цьому акті, було чи не найважливішим завданням, з яким вони прийшли на елекцію Владислава IV.

Між протестантами, підтримуваними православними, та католиками розгорнулася гостра дискусія. Кожна зі сторін мала свій погляд на мету, завдання й очікувані результати скликаного сейму. Католики та уніати апелювали до того, що на даному сеймовому зібранні послы від православних, які були першими, хто торкнувся релігійних питань, не мали права порушувати таку тематику. У їхні повноваження входило тільки призначення часу та місця елекції. У відповідь на таку заяву протестанти і православні, частково підтримувані поміркованим католицтвом²⁵, вказали на те, що основна мета елекційного сейму – забезпечити громадський спокій на весь той час доки не буде зведено на престол нового короля. Згода у міжцерковних взаєминах є невід'ємною частиною цього спокою, отже вирішення церковно-релігійних суперечностей є цілком правомірним.

Протестанти і православні наполягали на тому, щоб протестацію було знищено вже протягом сеймового засідання. За словами Радзивіла, документ було спрямовано не лише проти основоположних актів, дотичних до релігії та церкви, а й проти прав і свобод, прийнятих у Речі Посполитій. Князь акцентував увагу на тому, що протестація має кілька параграфів, що порушують норми попередньої конвокації та піддають сумніву закони держави в цілому²⁶. Такі ідеї, піднесені ораторською майстерністю Криштофа Радзивіла та Адама Киселя, ще довго звучали на вустах інших послів. Тема виявилась настільки багатою на обговорення, що до маленької перемоги князя Радзивіла – остаточного рішення вважати протестацію неправомірною – послы дійшли тільки через сім днів, на засіданні 15-го жовтня.

Скасування протестації стало своєрідним вступним словом до тих основних проблем, що їх прагнули порушити сеймуючі. Посли повільно сходилися. Не всі приїздили вчасно. Маршалок жалівся на їхню непунктуальність та втрату часу (з цих слів він розпочав засідання 16-го жовтня)²⁷. Та, незважаючи на млявий початок, засідання 15-го й 16-го жовтня були напруженими. За кількістю висловлених думок, записи, що їх було зроблено у Діаріуші у ці два дні, є, на наш погляд, найцікавішими.

З 15-го жовтня у діаріуші зафіксовано слова Анджея та Мартина Реїв.

Анджей Рей (близько 1584 – 1641) – лібуський староста, кальвініст. Показав себе як активний протестантський діяч після виходу в світ праці під заголовком: *Discursus politici de consilio, consiliario st concilio sive consultatione ingenii in politicis acuendi gratia...*²⁸ Значною мірою формував свої погляди під впливом Миколая Рея та Анджея Модржевського. Навчався у протестантських університетах у Франції та Гільденберзі. У Франції, увійшовши в коло “братів за вірою”, захопився популярною тоді ідеєю створення європейської протестантської ліги. Для того, щоб втілити її у життя, активно налагоджує зв'язки з протестантами в Пруссії, Венеції, Чехії та інших країнах.

На сеймі Анджей, торкнувшись болючої теми про утиски, чинені протестантам, почав говорити про освіту. За його словами, численних поневірянь зазнала Краківська Академія, діяльність якої, з одного боку, підтримували, легітимізували, королівські привілеї, з іншого, – розхитували декрети, надіслані з Риму²⁹.

У словах Мартина відчувалася спроба оцінити політику королівської влади відносно некаатоликів. Найбільшою її вадою, за переконанням Рея, була неоднозначність. Ось як він характеризує ставлення до протестантів: одну руку їм дружньо простягали для допомоги, а іншою – карали. Такі суперечності призводять до того, що, коли раз обпеклися окропом, то, щоб не обпектися вдруге, починають дмухати і на холодну воду³⁰. На думку Рея, найбільш людяні, врегульовані відносини між представниками різних конфесій – відносини, позбавлені подвійних, неясних, натяків та обіцянок з боку держави.

Протестанти Реї мовили здебільшого про своїх братів у вірі – протестантів. Проте, їхні міркування влучно характеризували становище усіх представників політичного народу Речі Посполитої, які не належали до пастви католицької церкви.

Криштоф Радзивіл, знову взявши слово, розвинув теми, що їх порушили Реї. Якщо і католики і протестанти, як, власне, й православні з уніатами – говорив князь – народилися і живуть в одній Речі Посполитій, мають однакові буденні турботи й печалі, то чому протестанти не мають тих радостей, з яких тішаться католики, а православні не перебувають на рівних правах з уніатами. Підсумовуючи, князь категорично зауважив, що всі присутні мусять знати: православні та протестанти не допустять непевності у розв'язанні проблем своїх церков, і, якщо це буде потрібно, апелюватимуть до Божого суду, який, безумовно, є найсправедливішим³¹.

На слова князя відреагували по-різному. Деякі послы, зокрема познанський воєводич, закликали не гаяти часу на порожні розмови, бути розсудливішими за своїх предків. Дехто, як то любецький войський Казановський, міркували над тим, як задовольнити вимоги некатоликів, при цьому не завдавши утисків католицькій братії.

Як уже зазначалося, всі некатолики прагнули домогтися підтвердження норм Варшавської конфедерації та подати до присяги новообраному королю пункти, що гарантували виконання цього акту. На засіданні 15 жовтня постало питання про те, як юридично закріпити ці вимоги, оформити їх у письмовому вигляді. Князь Радзивіл наполягав на тому, що його прибічники мусять мати гарантії, впевненість у тому, що, як на цьому сеймі їхні вимоги не буде задоволено остаточно, про них неодмінно згадають у майбутньому. Для цього слід було створити відповідний документ, причому саме під час елекції. Князь вважав, що найдосконалішим за формою актом є контракт, укладений між *дисидентами* з одного боку та всією сеймуючою братією, колом лицарським, – з іншого (буквально: *...dissidentes contractu z Rzeczpospolitą y z kotem chca*)³².

16-го жовтня, Мартин Рей зачитав права некатоликів, задекларовані у попередній редакції конфедерації, і звернувся до сеймуючих з проханням підтвердити їх у тому ж вигляді, без змін³³.

Підтримав таке рішення православний, або поміркований католик(?), Корчинський, староста ойцівський, вказавши на те, що, як наші предки зберігали певні права за некатоликами, то чому б і зараз їх не зберегти, дотримуючись, проте, однієї умови: визнаючи протестантів, лишати непорушними, недоторканими, права католиків³⁴.

У своїй аргументації протестанти прагнули переконати католиків у тому, що не мають за мету применшити статус католицької церкви.

Взявши це до уваги, вони працюють над пунктами, що могли б утвердити права і свободи їхньої церкви на рівні з церквою католицькою. Звернувшись до тексту діаріуша, бачимо, що 16-го жовтня вони намагаються здійснити важливий крок в цьому напрямку. Князь Радзивіл від імені протестантів запропонував на розгляд депутатів проект умов, які висували протестанти на час елекції. Традиційно такі проекти після розгляду й ухвали на сеймі подавалися до затвердження новообраному королю³⁵. Князеві не вдалося завершити свій виступ через протест ойцівського старости, який апелював до того, що цим кроком Радзивіл виходить за межі своїх прав, перебравши на себе повноваження маршалка³⁶.

Спроби протестантів тезово сформулювати свої прагнення перегукуються зі спробами православних творити подібні проекти, що їх пізніше буде втілено у знаменитих заспокоювальних статтях. Характерно, що наступним на засіданні прозвучав голос одного з найвідоміших православних, присутніх на сеймі. Адам Кисіль, вправний сеймовий промовець, представник православної братії Волинського воеводства, відкрито почав відстоювати позицію князя. Спершу Кисіль звернув увагу сеймуючих на факт публічної образи Радзивіла. Потім він наголосив на тому, що православні послі³⁷ не бажають вдаватися до приреченого на безплідність теологічного диспуту. Єдиний вірний, на думку Киселя, шлях – прямо вимагати повернення та підтвердження здавна історично та юридично встановлених прав.

Висловлені думки, з одного боку, католиків, зокрема, мечника коронного Зебржидовського, з іншого протестанта князя Радзивіла, православного Адама Киселя³⁸ засвідчують, що кожна зі сторін твердо наполягала на своєму, прагнучи довести впливовість та юридичну силу актів, які висувала як репрезентат своїх домагань (у католиків та уніатів – постанови трибуналу, у протестантів та православних – згадані вище пункти та конфедерація). В свою чергу, представники протилежного табору, як правило, або доводили їх неправомірність, або, часом без належної аргументації, намагалися відхилити виступ посла, який апелював до чергового правового акта. Ніхто не бажав поступитися. Кожна зі сторін вказувала на спроби чинити наступ на права і свободи своєї церкви, скаржилась на упереджене ставлення до неї. Побудоване на безплідній полеміці сеймове засідання могло завести присутніх на ньому представників різних сторін у глухий кут. Затяжні дискусії наштотували на думку про те, що на цьому сеймі послі так і не дійдуть згоди. Лунали пропозиції відкласти розгляд

проблеми на коронаційний сейм, або ж скликати церковний собор. Коли вкотре було порушено питання про свободу віровизнань та можливі шляхи припинення суперечностей між православними та уніатами, маршалок втрутився з пропозицією створити спеціальну комісію для розгляду релігійного питання.

Було вирішено, що до її складу увійдуть як католики, так і протестанти, присутні за засіданні сейму послі "z koła rycerskiego", та двоє представників сенату. Комісію згодились зібрати у неділю, вільний від консультацій день. Тоді ж було запропоновано списки можливих членів³⁹. Сенатори запропонували трьох кандидатів: руського воєводу Станіслава Любенецького, белзького воєводу Б. Лещинського, великого коронного маршалка Лукаша Опалинського⁴⁰.

Після оголошення про прибуття на сейм іноземних послів, віленський воєвода запропонував відкласти розгляд релігійних справ на коронаційний сейм, коли вже буде обрано короля, який зможе видати декрет, що матиме найвищу юридичну силу і покладе край релігійній полеміці. Уніат воєвода троцький зазначив, що без короля сенат та rycerstwo, складені з представників різних церков, нічого зробити не зможуть, а елекцію не можна назвати повноцінним сеймом (!) за фактом відсутності короля, (дослівно: *sejm bez kroļa nie iest własnie seimem*⁴¹).

Католики та уніати, які намагались за будь-якого приводу відтягти якнайдалі релігійні дискусії, спокійно сприйняли це зауваження. Архієпископ гнєзненський повів мову про інші справи. Православні, які були зацікавлені у якнайшвидшому розглядові питань релігії та церкви, захвилювались. Їхні депутати (зокрема, Лаврентій Древинський) нагадали про імунітетні привілеї, що захищали самобутність православної церкви. Невисловленою лишилася думка протестанта

Записи, за 18-20-те жовтня розповідають про те, що основною темою обговорень у ці дні було формування депутації до майбутнього короля, що мала прохати його визначити остаточний склад комісії, створення якої було розпочато на сеймі. На цьому моменті записи у діаріуші обриваються. Джерело не інформує про пов'язану з елекцією подальшу діяльність послів від католиків, православних та протестантів. Частково на питання про те, як вони оцінювали роботу елекційного сейму, чи продовжували співпрацювати православні та протестанти та ін. може відповісти історія подальшої коронації.

Проаналізувавши текст діаріуша, переконуємося в тому, що релігійна проблематика посідала чи не найважливіше місце під час

елекції 1632 р.

Зафіксовані на сторінках діаріуша дискусії між католиками, протестантами, православними та уніатами є свідченням того, що на елекційному сеймі послам так і не вдалося покласти край всім тим суперечностям, що виявили себе у міжцерковних відносинах у Речі Посполитій 1630-х рр.

Сеймуючі дійшли до висновку, що тільки королівська влада здатна взяти на себе посередництво у розв'язанні проблем релігії та церкви. Король міг прийняти рішення після свого обрання, отже справа могла зрушити з місця і набути юридичного оформлення тільки по проведенню коронаційного сейму.

Формально між представниками різних церков було досягнуто згоди. Католицька церква й надалі зберігала за собою всі привілеї, якими користувалася напередодні елекції. Права православних, їхню рівність з уніатами, було задекларовано у знаменитих заспокоювальних статтях, що мали увійти до *pacta conventa*. Протестантам вдалося затвердити пункти Варшавської конфедерації, що можна було вважати досягненням. Слід, однак, взяти до уваги той факт, що конфедерація, як, власне і Статті заспокоєння грецької релігії, була актом, що проголошував права і свободи, але не гарантував їх виконання, не встановлював відповідальності за їх порушення. Поряд з подіями 1632-го р., на історію міжцерковних відносин у Речі Посполитій у 1630-х роках мусило вплинути складніше випробування, продиктоване обставинами реального життя.

Annotation

The main directions of the religion history of Polish-Lithuanian Commonwealth at the 1630s are described in article. A source of the article is Diariush of Election Diet in Warsaw in 1632. It gives the information, which proves that the problems of relationships between Catholics and Protestants, Orthodox and Uniates did not lose actuality in this historical period.

Анотація

У статті розглянуто основні риси релігійної історії Речі Посполитої на початку 1630-х рр. Джерелом для написання статті слугує діаріуш елекційного сейму у Варшаві 1632 р. Джерельна інформація доводить, що в даний період досі лишалась актуальною

проблема відносин між католиками й протестантами, православними та уніатами.

- 1 Tazbir J. *Reformacja w Polsce*. – Warszawa, 1993. – P. 237.
- 2 Вказ. праця. – P. 238.
- 3 Про три етапи “класичної” елекції у Речі Посполитій див.: Сас П.М. Політична культура українського суспільства. – К., 1998. – С. 40.
- 4 Sysyn F. *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653*. – Cambridge, 1985. – P. 277.
- 5 Жукович П. Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства с церковной уніей (до 1609г.). – СПб., 1901 – С. XVI.
- 6 Голубев С. Вказ. праця. – С. 500-501.
- 7 Там само.
- 8 Голубев С. Вказ. праця. – С. 471.
- 9 Sysyn F. *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653*. – Cambridge, 1985. – P. 64-71.
- 10 Opaliński E. *Sejmiki szlacheckie wobec tolerancji religijnej w latach 1587-1648.// Odrodzenie i reformacja w Polsce*. – Т. XXXIV. – Warszawa. 1989. – S. 21-40. Див., зокрема: S. 25-26.
- 11 Извлечение из рукописи, содержащей описание (дневникъ) избирательного сейма, бывшего въ Варшавъ // Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). – К., 1883. Т. 1. – С. 476. (далі: Діаріуш).
- 12 Діаріуш. – С. 477.
- 13 П. Сас зауважує, що проблема православ'я до середини XVII ст. перебувала у центрі уваги не тільки на головних сеймах у Варшаві, а й на регіональному рівні – на повітових сеймиках Волинського, Брацлавського і Київського воєводств.: Сас П.М. Політична культура українського суспільства. – К., 1998. – С. 54.
- 14 Діаріуш. – Там само.
- 15 Цитую за: Radziwiłł Krzysztof // *Polski słownik biograficzny* (далі PSB). – Т. XXX/2, Zsz.125. – Wrocław etc., 1987. – S. 276.
- 16 Щоправда, у 1633 році Владислав IV не дотримає даної Радзивілу обіцянки і віддасть цей уряд троцькому воєводі Янушу Тишкевичу, після чого розпочнеться конфлікт Радзивіла з королем.
- 17 PSB. – S. 277.
- 18 Докладніше про цей епізод: PSB. – S. 282.
- 19 Діаріуш. – С. 465.
- 20 Діаріуш. – С. 457.
- 21 Голубев С. зазначає, що текст протестації луцького єпископа вміщено в оригіналі рукопису, разом з тим випускаючи цей документ зі своєї публікації діаріуша.
- 22 Його біографія: Sysyn F. *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653*. – Cambridge, 1985. – P. 38-63.
- 23 Діаріуш. – С. 461.
- 24 Діаріуш. – С. 460.

- 25 Поміркувані католики виступали за зміни у діяльності католицької церкви, підтримували ідею чіткого врегулювання прав і свобод для представників усіх церков у Речі Посполитій.
- 26 Діаріуш. – С. 460-461.
- 27 Діаріуш. – С. 478.
- 28 Докладніше: його біографія: Rey (Rej) Andrzej // PSB. – Т. XXXI/2, Zsz.129. – Wrocław etc., 1988. – S. 183.
- 29 Діаріуш. – Там само.
- 30 Діаріуш. – С. 474.
- 31 Діаріуш. – С. 475.
- 32 Діаріуш. – С. 476.
- 33 Діаріуш. – С. 479.
- 34 Діаріуш. – Там само.
- 35 Діаріуш. – С. 480.
- 36 Діаріуш. – Там само.
- 37 Серед представників православних на сеймі слід згадати ще такі прізвища як Воронич, Проскура-Суцанський, Древинський та інші.
- 38 На боці уніатів стояли зокрема віленський єпископ і воєвода троцький.
- 39 До складу комісії увійшла частина сеймуючих. Сторону католиків представляли надвірний підскарбій Оссолінський, коронний мечник Ян Зебржидовський, познанський воєводич Миколай Остророг, ойцівський староста Корчинський, люблінський війський Казановський, Станіслав Ожельський, староста равський Волицький, лівський староста Оборський та інші. На боці протестантів були, зокрема, Криштоф Радзивіл, Збігнев Горайський, калицький чашник Козьминський, Пекарський, Мартин та Анджей Реї, Станіслав Чжостовський.
- 40 Таке призначення викликало невдоволення у частини послів (православних). Почалися суперечки через те, що сенатори відмовлялися зменшити кількість кандидатів до двох осіб. Дійшли згоди на тому, що майбутній король Владислав сам обере серед запропонованих кандидатів тих осіб, які увійдуть до складу комісії.
- 41 Діаріуш. – С. 484.